

Kemény G. Gábor

**MÁRKI SÁNDOR
ÉS A SZÁZADFORDULÓ
NEMZETISÉGI
MOZGALMAI***

Banner János mondotta Márkiról az alábbi felejthetetlen szavakat: „Ha ezen az ünnepen mindenki részt vehetne, akinek történeti munkáiban Márki Sándor állított emléket, itt lenne nemzetiségre való tekintet nélkül a Kárpátmedence minden népe, a Viharsaroktól a Kárpátokig. Itt volnának Dózsa György forradalmának felszabadulásukért küzdő parasztjai, a Tokaj-hegyaljai paraszt felkelők, II. Rákóczi Ferenc kurucjai, a sarkadi hajduk, a Péró felkelés szabadulást váró jobbágysai, Hóra román jobbágysai, a Martinovics reformmozgalmának elárult részvevői, az 1848—49-i magyar szabadságharc honvédei, Kossuth katonái, az aradi vértanúk és a magyar történelem és tudomány számtalan kiváló vezető egyénisége, velünk együtt ünnepelve ragyogó tollú, ízes magyar nyelven író, költői lelkű historikusunkat, Kétegyháza szülöttét”.¹

A nagy tanítványnak ezt a régi humanista ábrázolások színeiben pompázó történeti tablóját szeretném az alábbiakban szembeállítani egy másik, nem kisebb nagyságrendű, s mégsem ilyen egyértelmű, Márki realista humanizmusáról szóló megnyilatkozással.

Bíró Vencel, Erdély egykori neves művelődéstörténésze írja 1927-ben a „Márki Sándor halálának második fordulójára” kiadott kolozsvári emlékkönyv bevezető tanulmányában: „A történetírónak nem lehet beérnie a hivatalos okiratokkal, mert nem az a feladata, hogy a törvények rideg paragrafusai szerint járjon el, hanem úgy ítéljen mint az esküdtszék, amely érzelmekkel is számol. A történelem se ördögöt, se angyalt ne ismerjen ott, ahol csupán emberről kell ítéletet mondania. Ilyen fel fogással készült — folytatja — Dósa életrajza², így lett kegyeletos alakká előttünk Horváth Mihály³, II. Rákóczi Ferenc⁴, és a többiek mind, akiknek életrajzát szerető kézzel írta. Helyesen jegyezte meg, hogy a nagy tömeg mindig könnyebben megérti az emberek gyarlóságait, mint azokat az eszméket, amelyeknek szolgálatába szegődtek”.⁵

A kutatónak, akinek az a megtisztelő szerep jutott, hogy a korábbi nemzetiség-történeti kapcsolataink, a magyar és a szomszéd népek egykori történeti viszonya és e viszony társadalmi-történeti előzményei felett tűnődő Márki Sándort életműve e korántsem elhanyagolható rész-

* Elhangzott 1973. ápr. 6-án a Békés megyei Kétegyházán, Márki Sándor szülőhelyén, a történész születése 120. és a „kétegyházi zendülés” 70. évfordulója alkalmából tartott emlékünnepeken. (A közölt tanulmány az ünnepi Márki-ülésszakon elhangzott felszólalás jegyzetét szövege. Rövidített változatát l. még: Kortárs 1973. okt., 10. sz.)

területéről bemutassa — ha nem is azonos hangsúllyal —, egyszerre kell méltatnia és cáfolnia az emlékkönyv életrajzíróját. Csahogy: amit lelyesel, az a Márki-életmű központi, *társadalmi* mondanivalója, ennek elismerése. Amit pedig éppen az életmű ismeretében még akkor is cáfolnia kell, ha azt a kortárs Márkira hivatkozva hangsúlyozza, a történész és a tömeg sem Márki életművével, forradalmi népmozgalmak sorát bemutató társadalomábrázolásával, sem az emlékkönyv világa erdélyi valóságával, sem pedig a későbbi fejlődéssel nem igazolható párhuzama. A tömeg, a nagyszámú olvasótábor ugyanis nem a szereplők gyarlóságait, hanem az eszmei harcot, a népfelzabardító küzdelem motívumát fogadta be Márki történelemszemlélete alapeszméjeként. Ezt a nép- és földközelséget érzékeli *Acsády* történetírásának mai fiatal kutatója, amikor a századvég és századforduló haladó magyar történetíróiról szólva ezek sorában Márkiról úgy emlékezik, hogy művére a halálától eltelt több mint másfél emberöltő után sem borult a feledés fátyla, s akihez „a mai marxista magyar történetírás visszanyúl, akinek megállapításait 1945 után — sok vonatkozásban — fel kellett használnia”.⁶

Nem véletlenül hangsúlyozzuk tehát Márki realista historizmusa alapjaként, hogy életműve a történelem nagy népmozgalmaira épül. Ezekből indul ki, és végső megállapításaiban ide tér vissza. Mint azt a *Dósa György* záróképében teszi, ahol is a *Dózsa-rehabilitációt*, *Dózsa György* társadalmi befogadását az 1848. évi törvényhozás közteherviselést kimondó és szolgáltatásokat eltörlő VIII. és IX. törvénycikkeire, e népfelzabardító cikkekelyekre hivatkozva követeli.⁷ *Ilyen értelemben* Márkinál is találkozunk a „rideg paragrafusokkal.” És talán arra a szinte törvényszerű időbeli egybeesésre sem érdektelen rámutatnunk, ami *Márki Dózsa-monográfiája*, *Szekfű* Száműzött Rákóczija és *Szabó Orest*, a Jászi-féle nemzetiségügyi minisztérium későbbi kormánybiztosának *Nemzetiségi Könyvtár* című sorozata megjelenése között fennáll.⁸ Mindhárom markáns történeti vállalkozás az első világháború előestéjén, 1913-ban jelenik meg, s mindhárom hozzájárulás kíván lenni ahhoz a történeti realista iskolához, melynek előkészítésében Márki Sándornak alapvető érdemei voltak. S ha már erről, a Márki egész pályaképre kiható 1913-as évről szólunk, mondjuk el azt is, hogy ekkor jelenik meg kelet-európai kitekintésű tanulmányainak egyik időtálló darabja, a Nagy Péter és II. Rákóczi Ferenc 1707. évi szövetségi tárgyalásairól szóló értekezése.⁹ Amint hogy itt kell jelezni azt is, hogy történetírásunk nemcsak a korszerű Márki-monográfiával adós (érdemes ezen elgondolkodni a halála közelgő félévszázados jubileuma küszöbén), de éppúgy a már említett szélesebb — kelet-európai — és szűkebb, hazai nemzetiségtörténeti tárgyú tanulmányai, adalékai és vonatkozásai bemutatásával.

Emlékezésünkben ez utóbbihoz kívánunk néhány adalékkal és megfigyeléssel hozzájárulni.

Mielőtt azonban szűkebb tárgykörünkre térnénk, legyen szabad utalnunk arra, hogy Márkinak ez a kelet-európai történeti összefüggések és a hazai nemzetiségi kérdések iránt oly fogékony tájékozódása nemcsak a konkrét tárgyválasztásban kísérhető nyomon. Márki kezdettől

tisztában volt az ez irányú kutatások jelentőségével. Megkockáztatjuk, az alapozó években, az aradi szakaszon, tehát 1877—1886 között talán még élesebben, mint a felfelé ívelő rövid pesti időszakban (1886—1892), s az utolsó itt töltött éveket leszámítva, a történész életútja hosszú és derűs zenitjét jelentő „kolozsvári korszak”-ban. Tehát az 1892 nyaratól — ha hinnünk lehet a filológiai pontosságáról is közismert *Bíró Vencel*nek — 1921 nyaráig terjedő években. Az egykori nemzetiségi kérdést történetírói problematikája főkérdései közé soroló látásmód kialakulásához hosszú és összetett út vezetett. Amit egyrészt a szülőföld és szélesebben a békési, aradi, bihari táj hatása, másrészt a problémák lényegét megragadni képes eklektikus ereje indokol (egy alkalommal képes volt 150 miniatűr életrajzba sűrítve Magyar Pantheont szerkeszteni¹⁰), de nemkevésbé az is, hogy Márki igen korán a meghatározó társadalmi-történeti jelenségek közé sorolta — kora és az előbbi századok hazai társadalmi mozgalmai sorában — a nemzetiségi kérdéseket. S ha nem is mondhatjuk el, hogy változó életkörülményei között ez az érdeklődése hasonló erővel és fogékonysággal megmaradt, annyi mindenestre bizonyos, hogy az ez irányú kérdések iránti figyelme nem apadt el végképp még a világháborús vagy a pályakép egésze szempontjából már az apályt jelentő utolsó, szegedi években sem.

Márki nemcsak azért volt korát időnként meghaladó, nagyformátumú historikus alkotó, mert a magyar történelem népi, közelebbről paraszti társadalmi-függetlenségi mozgalmi történeti jelentőségét időtálló alkotásokkal bizonyította, hanem azért is, mert egyben a maga kora azon kisszámú haladó történésze közül való, akik a soknemzetiségű ország adott társadalmi-művelődési körülményei között ennek történeti vizsgálata szükségességére felfigyeltek. Jó lelkiismerettel mondhatjuk el róla, hogy a múlt társadalmi mozgalmainak vizsgálata a jelen problémái elemző vizsgálatához is kötődik nála, amint arra a Péro-lázadásról írt székfoglaló értekezésének összegezésében is utal.

„A maga korának igen élénk társadalmi és nemzetiségi mozgalmi történelmi előzményeit kívánta megérteni — állapítja meg 1970. évi emlékezésében *Székely György* —, a korabeli parasztmozgalmak feudális kori jobbagymegmozdulásaival való összeköttetéseit igyekezett felderíteni, nem mellőzve azonban a felkelések, népmozgalmak társadalmi-gazdasági alapjait. Ezzel a munkásságával szinte mindvégig döntő jellemvonással különbözött a dualizmus korabeli történettudomány általános képviselőitől.¹¹

Márki egyébként a hazai és környező népi, más művelődés és tudomány iránti fogékonyságát abból a felismerésből is merítette, hogy ezzel népe helyét és jövőjét erősíti itthon és a környező világban. Ennek a felismerésnek a védelmében pedig — kivált a századfordulóra terjedő szakaszon — ellentmondott mindazoknak a nacionalista koráramlatot kiszolgáló kortárs történészeknek, szakíróknak, neves publicistáknak, akik minden lehető alkalommal — s a nacionalista izgatás erre bőven talált alkalmat — képesek a Márki korában (de tegyük hozzá később is) félreverni a nemzethalál kolompját, Herderre s más dajkamesékre hivatkozva, de mitsem hajlandók tenni abban az irányban, hogy ez a népességileg tényleg, de társadalmi, gazdasági és művelődési törekvé-

seiben legkevésbé sem társtalan nemzet szorosabbra fűzze kapcsolatát a környező világgal, hogy az országhatárokon túl élő magyar nemzeti-ségek érdekében is barátságosabbá és realisabbá tegye létét és jövőjét az akkori és a későbbi Kelet-Középeurópában.

Hogy mennyire példaadó és reális volt ebben a tekintetben is Kétegyháza nagy szülőtte, arra az életműből, illetve a pályaképből ki-ragadott két mozzanattal emlékeztethetünk. Mindkettő a külföldi, a kül-földön élő magyarsággal kapcsolatos, és ha napjainkban szólnánk ezek-ről a kérdésekről, ez nem is lenne meglepő. Annál inkább Márkinál, akinek jelzései két-három emberöltő távolába nyúlnak vissza.

Pontosan nyolcvan esztendeje így írt az Egyesült Államokba irá-nyuló vészes magyar kivándorlásról. „A magyarokat — olvassuk a *Földrajzi Közleményekben* 1893-ban, majd különnyomatban is megje-lent tanulmányában — az Amerikába való kivándorlásra 1849. óta zilált politikai viszonyok, 1864. óta pedig az inség és a keresethiány ösztö-nözték. Míg a század elején egész Európából évenként átlag csak 6 ezer ember keresett hazát Amerikában, a legközelebb lefolyt 1892. évben egyedül hazánkából 34 ezer polgár költözött ki oda...¹² Nem ismerjük Márki későbbi ezirányú megnyilatkozásait. Bizonyos azonban, hogy ő az első jelentős magyar történész, aki a másfél évtizeddel később az 1892. évinek már több mint tízszeresére emelkedő kivándorlási tébolyra idejekorán figyelmeztet, miközben keserű tömörséggel rögzíti az egy-korú kormányzati politika bírálataként: „S évről évre mégis mind tőb-ben cseréltek hazát...”¹³

A másik életrajzi mozzanatról szólva, nem kisebb megilletődéssel emlékezünk az 1918 decemberétől 1921 nyaráig Kolozsvárt maradó Márki Sándorra, aki a változott körülmények között is fenntartja ér-deklődését a népek közötti kulturális és tudományos kapcsolatok iránt. *Bíró* Vencel emlékezéséből¹⁴ tudjuk, hogy ezekben az években is tovább képezi magát a román nyelvben. Lefordítja Nicolae Jorga II. Rákóczi Ferencről (az egykorú Román Akadémián) tartott előadását, majd franciából lefordítja *Xenopol* Románia történetét. Az úgy érdekességé-hez tartozik, hogy Márki ugyanakkor tudományos ellenzője, ádáz vita-partnere Jorgának, amint azt az 1916. évi, hevesen polemizáló vitacikke mutatja.¹⁵ Ugyanakkor azonban megadja neves vitapartnerének a nem-zetközi tudományos érintkezésben kötelező szakmai megbecsülést.¹⁶

Mindent egybevetve azonban megállapítható, hogy 1905 után állás-pontja többé nem olyan mértékben értékmérője a nemzetiségi megbé-kelés gondolatának, mint előbb. Éppen ezért nemzetiségi tárgyú érdeklődését is inkább csak a nyolcvanas évek elejétől a koalíció küszöbéig eltelt negyedszázadban tudjuk eredménnyel követni.

Ezen a szakaszon, a *Bihari román írók* (1881) című munkájától az *Eötvös és nemzeti kérdéseinek* (1905) című cikkéig terjed azoknak a kü-lönböző jellegű és jelentőségű Márki-írásoknak a sora, melyekből a történésznek az egykorú nemzetiségi kérdések iránti érdeklődése le-mérhető.

Köztudott, hogy Márkit ezen a szakaszon elsősorban a hazai román ügyek, az egykorú magyar—román, illetve román—magyar művelődési és társadalmi kapcsolatok érdeklik. Ami nem jelenti egyszersmind azt,

hogy más vonatkozásban, más hazai nemzetiség múltja és jelene, társadalmi és művelődési kérdései iránt nem érdeklődött volna. Ezeknek az írásoknak a száma azonban — legalábbis eddigi ismereteink szerint, lévén, hogy Márki kiterjedt publicisztikai munkássága jórészt feldolgozatlan — elenyésző a román tárgyú közlésekhez viszonyítva. Ismét csak jelzésként említjük a magyar—szlovák kulturális közeledés dolgán is fáradozó, szintén békési, békéscsabai *Haán* Lajosról írt monografiáját. A *Péroról* tartott székfoglaló értekezésében — két évtizeddel a Dózsa-monográfia végleges formájának közreadása előtt — egy másik rehabilitáció kérdését is napirendre tűzi. Markit természetesen nemcsak a délszláv népezér alakja és értékelése foglalkoztatja. Legalább annyira a felkelés peremén jelentkező „alkudozások”, az egykori magyar—szerb kapcsolatok ügye is.¹⁷

A Péroról szóló székfoglaló értekezés megjelenésekor már foglalkoztatta a XVIII. század másik nagy nemzetiségi népmozgalmának problematikája is.¹⁸ Érdekes, hogy Márkit ez idő tájt a Hóra-lázadásnak csupán a „magyarországi része” érdekli, azok az összefüggések, amelyek ennek leágazásaként az Erdéllyel határos magyarországi részeken nyomon kísérhetők.

Az életmű nemzetiségétörténetileg is számbajövő vonatkozásai tehát sokrétűek, változatosak. A kép teljessége érdekében némileg részletesebben kell szólnunk két idevágó, elsődrendű jelentőségű munkájáról. Az első a bihari román írókról szóló, 1881-ben, Nagyváradon kiadott 160 oldalas monográfiája. A másik a *Család és Iskola* szaklapban, majd különnyomatként Kolozsvárt, 1905-ben publikált *Eötvös és nemzeti feladataink* című dolgozata.

A *Bihari román írók* a megyei román művelődés áttekintése, szinte a kezdetektől a XIX. század hetvenes éveig bezárólag. Márki kitűnő ismerője a százada küszöbéig terjedő itteni román kulturális indulásnak. Ugyanúgy annak a rövid irodalmi és művelődési reneszánsznak, amit *Roman* Sándor, a budapesti román irodalmi tanszék későbbi vezetője teremt 1852-től, a váradai román Olvasókör alapításától kezdve. Az ifjú Márki Sándort — 28 éves volt a munka megjelenésekor — ennek a sokszínű kulturális érdeklődésnek minden válfaja érdekli. Az egyházi irodalomtól a nyelv- és történettudományon át a sajtóig és politikai irodalomig, majd a népköltészetig és a szépirodalomig bezárólag. Joggal állapíthatta meg a későbbi kutatás, hogy Márki fáradságos anyaggyűjtése igazi monográfiát eredményezett. „Azóta is ez maradt legjobb forrásunk — olvassuk Gáldinál — a XIX. századi bihari román irodalom megismerésére”.¹⁹

Külön figyelmet érdemel a mű előszava. Ebben Márki elmondja, hogy a munka írására Emil Picot, a párizsi keleti nyelvek akadémiaja tanárának felkérése buzdította, aki a magyarországi román irodalomról kért tőle adatokat. Márki a *Moldován* Gergely által rendelkezésére bocsátott jegyzetek felhasználásával válaszolt Picot-nak, majd a bihari román írók és kulturális szereplők egész sorát kereste meg kérdéseivel. Így többek között Pappfy Jusztint, Wlad Alajost, Coldis Jánost, Oncu Miklóst, és felhasználta *Vulkán* József és *Popu* Vazul irodalmi kalauzát és cikkeit is.

Több mint kilencven évvel a mű megjelenése után sem szűnik nagyrabecsülő elismerésünk a történész iránt, aki az akkori nemzetiségi művelődéstörténetet ilyen időtálló alkotással gyarapította. „Azért senki se kicsinyelje azt a követ, melyet az épülethez, az épületnek még mindig csak alapjához, én is szolgáltatok”²⁰ — üzeni kora és a későbbi idők kutatójának. Bizonyosságául, hogy a történész Márki mennyire tisztában volt alapjában irodalom- és művelődéstörténeti fogantatású kezdeményezése fontosságával.

Majd negyedszázaddal később Márki újabb nemzetiségtörténeti vonatkozású munkával jelentkezett. Az 1905-ben *Eötvös és nemzeti feladataink* talányos címmel kiadott dolgozata változó és állandó jegyeket egyaránt jelez. Kétségtől, hogy nemzetiségszemléletének már a *Bihari román írókban* megfigyelhetők, erősödő nemzeti koráramlatba ágyazott, visszafogó jegyei megerősödtek, elmélyültek; ezeket hangsúlyozza a címben a „nemzeti feladatok”-ra való utalás is. Szép számmal találunk azonban a hazai nemzetiségi kérdés elméletét is taglaló fejtegetésben olyan jegyeket, amelyek — ezek mellett is — változatlanul jelzik, hogy a pályaindító évek, az aradi időszak hite és belátása ott él a történész új megfigyelései mélyén. A munkát ennek a kettősségnek a figyelembe vételével kell megközelítenünk. Így kell értékelnünk mindazt, amit Márki ekkor — a darabontkorszak és a koalíció határán — Eötvös-ről leír.

Ismeretes, hogy Márki Sándor kora ifjúságától tisztelte és nagyra becsülte Eötvös Józsefet, az író és irodalmi-politikai reformert éppúgy, mint a hazai nemzetiségi kérdések ismerőjét. Fennmaradt Eötvös halálakor írt diákkori költeménye. Márki történészi tudatára jellemző, hogy közel 34 évvel Eötvös halála után is híven kitart „A nemzetiségi kérdés”²¹ írója megértő nemzetszemlélete mellett. „Saját nemzetiségéért lelkesülve — olvassuk cikkében — sohasem felelte el, hogy mások épp oly melegen éreznek, és céljaul sohasem tűzte ki egynek felsőbbtségét vagy elnyomását”.²² Ugyanakkor azonban az 1905. januári nagyszabeni román programra utalva *Pesty Frigyesre* emlékeztet, aki — írja — „egyik tanulmányában önmaga iránt való mostohasággal vádolta a nemzetet, mely a magyar nemzeti állam megalkotására nem gondolt, hanem a magyarsággal szemben dédelgette a nemzetiséget”.²³

Ezzel a korábbi nemzetiségszemléletétől bizonyos mértékig visszakozó, az egykorú nemzetieskedő koráramlatnak bizonyos mérvű engedményt tevő megnyilatkozással szemben korábbi felfogása halványabb fogalmazását is megtaláljuk ebben, az ellentmondásai révén is fokozott figyelmet érdemlő történeti-publicisztikai írásában. Az 1868. évi nemzetiségi törvényről szólva — jóllehet Eötvössel szemben Deáknak a „magyar politikai nemzet”-ről szóló nevezetes indítványát fogadja el — elismeri, hogy Eötvös ezt másképp képzelte el. „Aki a nemzetiségi (1868: XLIV.) törvénynek csak bevezetését is elolvassa — írja Márki — első pillantásra észreveszi, hogy az nem felel meg Eötvös irodalmi művei szellemének és sokkal erősebben hirdeti a magyar nemzet politikai egységét, mint azt javaslatában és műveiben Eötvös tette”.²⁴

Aki ezeket a sorokat az 1905. évi államszerkezeti kavargásban képes leírni, arról jó lelkiismerettel elmondhatjuk, hogy messzemenően tiszt-

tában volt kora magyar—nemzetiségi dilemmájával, s nyilvánvalóan nem rajta múlt, hogy nem haladhatott tovább az aradi években megkezdett úton. Márki fenti megállapítása ugyanis már-már rokon a *Mocsáryéval*, aki 1908-ban, egyik hírlapi nyilatkozatában ennek a törvénynek a becsületes végrehajtásában jelöli meg programja alapját, a nemzetiségi válságból kivezető utat.²⁵ Egyben pedig megközelíti *Szabó Ervin* véleményét is, akiről az utóbbi években kimutatták, hogy *Jászi Oszkár* egy hozzá intézett 1904. évi levelének tanúsága szerint, ő is a nemzetiségi törvény életbe léptetésében látta az egykorú hazai nemzetiségek megbékélésének, a nemzetiségi kérdés megoldásának lehetőségét.²⁶

Márki állásfoglalása tehát mind az 1868. évi nemzetiségi törvény reális értékelése, mind a hazai nemzetiségekkel való művelődési kapcsolatok továbbfejlesztése terén számos olyan pozitív jegyet és megnyilatkozást tartalmaz, ami összegezeként ekkor is igazolja haladó fel fogását a szóban forgó kérdésben.

Nézetei a nemzetiségi és a parasztmozgalmak összefüggéséről számos kisebb-nagyobb írásában, legmarkánsabban azonban a Péro-lázadásról írt székfoglaló értekezése befejezésében jelentkeznek. Márki kolozsvári egyetemi tanár korában, a számára annyi elismerést jelentő „kolozsvári korszak” kezdetén sem feledkezik meg arról a haladó szerepről, amit a maga szűkebb világának, Békés megyének népe a forradalmi parasztság és a szervezkedő munkásmozgalmakban betöltött és betölt.

„Akinek eszébe jut — olvassuk a Péro-lázadás jelenbe és jövőbe tekintő összegezéseként 1893 tavaszán papírra vetett záróban —, hogy két esztendővel ezelőtt [értsd: 1891-ben] majdnem mindenütt azokban a helységekből, ahol Péro idejében is nagy volt az izgalom, a telepítési, földbirtok- és munkáviszonyok egészen magyar felfogásban vetették felszínre a külföld szocialistáinak kiforratlan eszméit [az utalás feltehetően az egykorú lajtántúli és távolabbi, osztrák és német szociáldemokratákra vonatkozik], s aki észrevette, hogy a szocialistáknak 1893. jan. 6-án tartott első nemzetközi kongresszusán [értsd: a Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1893. jan. 6. és 8. között tartott budapesti II. kongresszusán] Magyarország összes földművelői közül csak a békés-megyeiek voltak képviselve, talán nem tartja túlzásnak, hogy a múlt századbéli latifundiális rendszernek néhány nagy hibája átöröklődött a mi vége felé járó századunkra, és, hogy mindig vannak Péro lázadásának részletei, amikből a tanulságot nem annyira a történetírónak, mint inkább a politikusnak kell levonnia.”²⁷

Eddig az idézet, de tovább tart a tanulság, a megállapítás érvénye, mely a déli megyék kiszélesedő forradalmi parasztmozgalmában Békés megye népének, éppen az 1903. évi kétegyházi zendülés révén, aktív részvételét bizonyítja.

Ady Endre a kisbirtokos és szegényparaszti mozgalmak első nagy időszakát lezáró 1907. évi máramarosi és bihari, vaskóhi román parasztmozgalmakról szóló híres cikkében *Márkit* és *Acsádyt* együtt említi, mint azokat a történészeket, akik történeti bizonyítóanyaggal járultak hozzá a hazai sokszázados latifundiumos elamradottság fundamentumának lazításához.²⁸ *Ady* mélyreható megállapítása tükrében világosan ki-

rajzolódik a kései nemzedék előtt Márki életművének egész történeti-társadalmi jelentősége.

Nagy alakját szemlélve a magyar és a szomszéd népek közötti kapcsolatok, a magyar nemzetiségi kérdések történeti előzményei vizsgálata körében, ugyanaz a megilletődés hatja át az emlékezőt, mint — még egyszer idézve — az 1960. évi kétegyházi emlékezésedét mondó néhány tudós taníványt, aki finomíví emlékezése²⁹ középpontjába a történész rendíthetetlen igazságszeretetét állította.

„Márki Sándor — mondotta róla ekkor *Banner* János — minden történeti munkájában kereste a valót, és mert megtalálta, érdekeire való tekintet nélkül ki is mondta, ragaszkodott is hozzá. Ezért becsülték azok, akik a történelem alaptörvényének tartották, hogy az igazat mérséren mondja meg, de ne merészeljen nem igazat mondani”³⁰.

J E G Y Z E T E K

¹ (*Banner* János beszéde 1960. nov. 23-án, a kétegyházi Márki-emlékmű leleplezése alkalmából). *Üö.*: Márki Sándor emlékezete. Gyula, 1961. Gyula, Erkel Ferenc Múzeum. 31. p.

² Márki Sándor: *Dósa György*. Bp. 1913, Magyar Tört. Társ. 522. p. (Magyar tört. életrajzok 59.).

³ *Üö.*: *Horváth Mihály* (1809—1878). Bp. 1917. Magyar Tört. Társ. [4], 388 p., 6 t. (Magyar tört. életrajzok 63.).

⁴ *Üö.*: *II. Rákóczi Ferenc*. Bp. 1907—1910. Magyar Tört. Társ. 1—3. köt. (Magyar tört. életrajzok 51., 53—54.)

⁵ *Márki emlékkönyv*. Márki Sándor halálának második fordulójára. (Szerk. György Lajos. Kiad. az Erd. Irod. Szemle.) Cluj — Kolozsvár 1927, Minerva. 31. p.

⁶ *Gunst* Péter: *Acsády Ignác történetírása*. Bp. 1961, Akad. Kiadó, Akad. ny. 7. p.

⁷ Márki Sándor: *Dósa György*, 521—522. p.

⁸ *Nemzetiségi Ismerető Könyvtár*. Szerk. *Szabó Oreszt*. Bp. 1913. Élet ny. 1—7. köt. 6 drb.-ban.

⁹ Márki Sándor: *Nagy Péter és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben*. Bp. 1913, MTA. 96 p. (Értekezések a tört. tud. köréből 6.)

¹⁰ *Magyar Pantheon*. A magyar történelem, művészet és irodalom 150 kimagasló alakja, képekben és rövid életrajzokban föltüntetve. Írta Márki Sándor. Pozsony 1884.

¹¹ *Székely György*: Márki Sándor-emlékezésed. (Kétegyháza, 1970. X. 6.) = *Békési Élet* 1971. 1. sz. 19. p.

¹² Márki Sándor: *Amerika és a magyarság*. [Klny. a Földr. Közlem. 1893. évf.-ból.] Bp. 1893, 41—42. p.

¹³ *Üö.*, 42. p.

¹⁴ *Márki emlékkönyv*, 25. p.

¹⁵ Márki Sándor: *Magyar hatás a román állameszme fejlődésére*. Bp. 1916, Fritz A. ny. 13 p. [Klny. a Földr. Közlem. 1916. évf.-ból.]

¹⁶ Márki itt a *Petterman's Mitteilungen* 1915. évf.-ban (260—263. p.) a román állameszme fejlődéséről szóló *Jorga*-tanulmánnyal szinte pontról pontra vitázva, fejtegetését az alábbi gondolatmenettel vezeti be: „Cikkét [mármint N. *Jorga* cikkét] azzal az érdeklődéssel kell fogadnunk, melyet ennek az európai hírvű kutatónak minden tanulmánya megérdemel; de azzal az óvatossággal is, melyet *Jorgának* nem ritkán a történelmi tárgyiaság rovására megnyilatkozó erős nemzeti érzése tesz ajánlatossá.” (Márki S.: *Magyar hatás a román állameszme fejlődésére* 1916, 2. p.) — A nemzetiség-történeti problémát egvébként N. *Jorga* kezdte, a *Liga Culturală* kiadásában, 1913-ban és 1914-ben megjelent, a hajdudorogi püspökségről írt két francia nyelvű röpiratában.) (Vö. *Jorga, N.*: *L'évêché de Hajdu-dorogh et les droits de l'Eglise roumaine unie de Hongrie. Nouveaux attentats du gouvernement hongrois contre la nationalité des Roumains*. Bucarest 1913, *Liga Culturală* 26 p.) (Mémorial roumain 3.) és *Üö.*: *Encore une fois l'évêché du Hajdu-dorogh et les droits des Roumains*. Bucarest 1914, *Starea*, 5,5 p. (Mémorial roumain 4.)

¹⁷ A Péro-lázadás kiszélesedésekor megindult magyar—szerb tárgyalásokról egy helyütt így nyilatkozik: „Valóban mély bepillantást enged vetnünk a nép lelkébe és szervező tehetségébe az a néhány száz okirat, mely elmondja, miként indították meg lázadásukat 1735-ben a magyarok s mint alkudoztak a ráczokkal”. — Márki S.: *Péro-lázadás*. Bp. 1893, 5. p.

¹⁸ Márki S.: *A Hóra-lázadás magyarországi része*. Bp. 1894. Atheneum. 29 p.

¹⁹ (*Gálai László*): A „váradi hidverés” történelmi előzményei. = A váradi hidverés. A „*Familia*” ankétja a román—magyar szellemi együttműködésről. (Szerk. Kemény G. Gábor.) Bp. 1946, Anonymus. 30. p.

²⁰ Márki Sándor: *Bihari román írók*. Nagyvárad 1881, Hollósy Jenő ny. 7. p.

²¹ *Éötvös József*: *A nemzetiségi kérdés*. Pest 1865, Ráth. IX, [1], 158. p.

²² Márki Sándor: *Eötvös és nemzeti feladataink*. Kolozsvár 1905, 12. p.

²³ *Uo.*, 12–13. p.

²⁴ *Uo.*, 16. p.

²⁵ *Mocsáry Lajos nyilatkozata*. = *Egyetértés* 1908. jan. 19.; 17. sz. — *Mocsáry Lajos Válogatott Írásai* (szerk. Kemény G. Gábor), Bp. 1958, Bibliotheca. 457–458. p.

²⁶ „Te mondottad nekem egyszer — írja erről Jászi Oszkár Szabó Ervinhez intézett 1904. okt. 16-i levelében —, hogy a magyar szocializmus bátran fogadhatná el alapul a 68-as nemzetiségi törvényt, úgy ahogy ezt alkotói tervezték.” Majd saját véleményeként: „Es amennyire most megítélhetem, teljesen igazad van. Erre a törvényre kell alapítani a magyar szocializmus nemzetiségi politikáját”. — *Párttört. Int. Archivuma*. — Szabó E. gyűjt. — *Közli Kende János: Az 1903–1904. évi nemzetiségi mozgalmak és az MSZDP*. = *Párttört. Közlem.* 7, 1961. 4. sz. 103. p.

²⁷ Márki Sándor: *Péró lázadása* (Székfoglaló értekezés.) Bp. 1893, MTA. 96. p.

²⁸ Ady Endre: *A történelmi pellagra*. = *Budapesti Napló* 1907. aug. 8.; 188. sz. — *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez IV. 1903–1906*. 518–519. p.

²⁹ Banner János: Márki Sándor emlékezete. (A kétegyházi Márki-emlékmű leleplezése.) *Gyula* 1961, 31–34. p.

³⁰ *Uo.*, 32. p.

